

**ФАКУЛЬТЕТСЬКІ КОЛЕГІАЛЬНІ ОРГАНИ
В СТРУКТУРІ ВІТЧИЗНЯНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ
(XVII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.)**

Статтю присвячено проблемі становлення та розвитку факультетських колегіальних органів в організаційно-управлінській структурі вітчизняних університетів періоду XVII – першої половини XIX ст., визначено їх склад, повноваження, напрями діяльності.

Ключові слова: вітчизняні університети, факультети, колегіальні органи.

В Україні, в умовах входження в європейський освітній простір, активізуються процеси розширення автономії вищої школи, що вимагає втілення на практиці принципу колегіального самоврядування. Названий принцип має глибоке коріння у вітчизняній системі університетської освіти й характеризується неоднозначними процесами успадкування своїх набутків.

Вищезазначене зумовлює необхідність осмислення й усвідомлення історичного досвіду, виявлення прогресивних чинників діяльності колегіальних органів у структурі ВНЗ, творче використання яких сприятиме демократизації освітніх процесів і запобігання повторенню помилок минулого.

Аналіз стану розробки проблеми свідчить, що в науковому просторі сучасності існує низка історико-педагогічних досліджень, автори яких у контексті аналізу генези університетської освіти в Україні частково розглядали питання реалізації принципу автономії та колегіального самоврядування. Це праці А. Алексюка, Л. Вовк, О. Глузмана, Н. Дем'яненко, Б. Євтуха, Л. Зеленської, С. Золотухіної, Л. Курила, І. Курляк, О. Микитюка, О. Сухомлинської та ін. Проте діяльність факультетських колегіальних органів у структурі вітчизняних ВНЗ не знайшла належного висвітлення в історико-педагогічній літературі.

Мета статті – розкрити еволюцію факультетських колегіальних органів у структурі вітчизняних університетів XVII – початку XIX ст.

У процесі наукового пошуку виявлено, що процес розбудови системи вищої освіти на території України протягом XVII–XIX ст. відбувався за умов суперечливого поєднання “місцевого”, “польського”, “австрійського” та “російського” проектів. Цей факт зумовлений низкою чинників, серед яких першорядного значення набули відсутність власної державності (за винятком періоду Гетьманщини), слабкість економічних і політичних позицій корінного населення, брак будь-якої централізації в організації системи освіти тощо [2, с. 35].

Незважаючи на те, що Києво-Могилянська академія – перший ВНЗ на території України, що виник на національному підґрунті, була облаштована за зразком західноєвропейських університетів, в її структурі не передбачалося функціонування факультетів, що виключало діяльність факультетів.

тетських колегіальних органів на зразок діючих у німецьких університетах факультетських рад [9, с. 65].

Натомість, у “Проекті” Батуринського університету (1760 р.) було здійснено важливу й нову для вітчизняної вищої школи спробу виділити групи наук, зокрема історико-літературних, правничих, фізико-математичних, природничих, хіміко-біологічних, а також традиційну групу класичних наук. У цьому плані “Проект” значно випереджав структуру Московського університету, що функціонував у складі трьох факультетів. Проте через нездійсненність “Проекту” факультетська організація не набула практичного втілення, що позбавляє підстав для аналізу ймовірної системи колегіального самоврядування, котра могла б скластися на факультетах.

Як відомо, починаючи з другої половини XVIII ст., у результаті трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.) українські землі послідовно перейшли в підпорядкування двох імперій: 80% із них підлягали владі російських імператорів, а решта (землі Галичини, Буковини, Закарпаття) були послідовно захоплені Австрійською монархією Габсбургів. Різні суспільно-політичні та соціокультурні умови, в тому числі освітні традиції, призвели не лише до значних розбіжностей в освітніх здобутках українського населення цих земель, а й позначилися на генезі вищої школи, зумовивши певні розбіжності в її організаційно-управлінській структурі [2, с. 47].

В окреслений історичний період на західноукраїнських землях діяв лише один ВНЗ – Львівський університет, відкриття якого датується 1662 р. У період з 1662 до 1773 рр. він функціонував у складі двох факультетів – філософського та теологічного. Проте їх організаційно-управлінська структура, як і університету в цілому, не передбачала діяльності жодних колегіальних органів, оскільки університет перебував у повному підпорядкуванні Єзуїтського ордену, який самостійно призначав на посади не лише ректора й деканів, а й викладачів [7].

У 1773 р. у зв'язку з ліквідацією ордену єзуїтів Львівський університет як одна із його інституцій припинив своє існування. Це відбулося через рік після першого поділу Польщі, за яким західноукраїнські землі перейшли в підпорядкування Австрійської монархії. Тому вже 1784 р. унаслідок освітньої реформи імператор Йосиф II відновив Львівський університет як світський навчальний заклад. Він став функціонувати у складі чотирьох факультетів – філософського, юридичного, медичного й теологічного. Від цього часу загальне керівництво університетом здійснював сенат, так звана “консисторія”, до складу якої входили ректор, декани та найстаріші за віком і стажем професори. Сенат розглядав лише принципові питання загального керівництва університетом. Усі поточні питання вирішували декани, які вважалися директорами факультетів [6, с. 167]. Проте, на відміну від попереднього періоду, у факультетській структурі Львівського університету став функціонувати колегіальний орган – рада професорів факультету, що здобула назву “збору” або “грона” [3, с. 94].

Факультетська рада керувалася у своїй діяльності спеціальним статутом – регуляміном. Останній визначав межі компетенції декана, проректора, професорів; установлював порядок розгляду справ різних типів; окреслював правила голосування й оскарження факультетських рішень, а також права й обов'язки членів ради [3, с. 94]. Так, у регуляміні філософського факультету зазначалося, що декан мав право одноосібно вирішувати лише такі справи, котрі потребували простого застосування відповідних розпоряджень, норм і приписів, або ж розгляду питань, що мали інформативний характер і повинні бути доведені до відома професорів. Поза межі компетенції декана виходили справи, які вимагалося вирішувати колегіально. До них належали такі, що: 1) давали змогу по-різному трактувати приписи й правила; 2) вимагали заслуховування, обговорення й висунення різних ідей, думок або пропозицій; 3) потребували ґрунтовного попереднього фахового вивчення стану справи. В останньому випадку декан призначав референта або ж спеціальну комісію, яка ґрунтовно й усебічно вивчала питання та готувала відповідні висновки для представлення у раді. Для вирішення окремих справ, наприклад звільнення студентів від плати за навчання, призначення стипендій, організація освіти жінок тощо, факультетська рада мала право обирати сталих референтів або комісію. Разом із цим такі питання, як призначення викладачів на посади, дозвіл на користування підручниками та посібниками, звільнення від плати за навчання студентів, контроль за проведенням іспитів, вимагалося доводити до відома Галицького губернаторства, яке вже безпосередньо інформувало про відповідні рішення Надвірну комісію [3, с. 95].

У процесі наукового пошуку виявлено, що в межах Російської імперії перший ВНЗ – Академічний університет, відкритий 1724 р. при Петербурзькій академії наук, не знав поділу на факультети і за своєю структурою суттєво відрізнявся від європейських зразків. Навчання в ньому здійснювалося не на традиційних юридичному, медичному, філософському та теологічному факультетах, а по “класах”, тобто відділеннях Академії наук: 1) математичному (нижча і вища математика, астрономія, географія, механіка і прикладна математика); 2) фізичному (загальна фізика, фізіологія, анатомія, хімія, ботаніка); 3) історичному (метафізика, логіка, мораль, політика, елоквенція, історія стародавня й нова, генеалогія і геральдика, суспільне право, політична економія). Не випадково з приводу названої структури М. Ломоносов зазначав, що “при здешней Академии наук не токмо настоящего Университета не бывало, но еще ни образа, ни подобия Университетского не видно” [5, с. 170].

Натомість Московський університет, заснований 1755 р., був створений за зразком західноєвропейських і передбачав функціонування трьох факультетів – медичного, юридичного та філософського. Утім, незважаючи на зовнішню схожість Московського університету із західноєвропейськими, переважно німецькими, роль держави в його створенні була головною, тоді як корпоративні традиції надзвичайно слабкими. Саме тому в період оформлення його організаційно-управлінської структури, корпорати-

вні форми, які несли із собою західна культура, наповнити російським змістом виявилось доволі складно. З огляду на це, Московський університет, на відміну від інших німецьких зразків, не являв собою чітко організованої вченої корпорації та не користувався самоврядуванням. Він перебував під “височайшою протекцією” й підпорядковувався безпосередньо урядовому сенату, а професори й “принадлежащие к университету чины” зберігали лише підсудність університетському суду та звільнялися від поліцейських тягб [5, с. 177]. Очолював університет не виборний ректор, а чиновник-директор, який не належав до вченого стану. Він самостійно здійснював керівництво університетом, погоджуючи з професорами лише окремі питання щодо організації навчального процесу та здійснення судочинства над студентами. Професорська конференція, до складу якої належали всі професори й три асесори, виступала лише дорадчим органом при директорі та скликала за необхідності. За таких умов про самостійність факультетів, а також функціонування в їх складі органу колегіального самоврядування мова не йшла.

Як відомо, університети в підросійській Україні виникли як результат освітніх реформ і конрреформ, яких протягом ХІХ ст. нараховувалося чотири. Перша реформа була пов’язана зі зміною влади. У 1801 р. російський престол посів Олександр І, а вже у вересні 1802 р. було створено вісім міністерств, серед яких Маніфестом від 08 вересня 1802 р. – Міністерство народної освіти. З огляду на це, роль держави у відкритті університетів виявилася основоположною, а позиція російської православної церкви, яка не прагнула до політичної влади і мала власні навчальні заклади (духовні академії, семінарії) визначила неклерикальний характер університетської освіти. Тому вирішальна роль в облаштуванні університетів відводилася статутом – законодавчим актам, які визначали внутрішню організацію та структуру університетів. Це ставило централізаторську владу перед вибором: запроваджувати систему управління університетами на зразок німецьких, зокрема Геттінгена, надаючи широку автономію колегіальним органам, чи наполягати на жорсткій підконтрольності університетів попечителю й міністру, успадковуючи досвід Франції ХVІІІ ст. [2, с. 61].

У процесі наукового пошуку встановлено, що під час розробки внутрішньої структури вітчизняних університетів акцент ставився на збереженні цілісності університету, а тому приклад Франції, де факультети на межі ХVІІІ–ХІХ ст. перетворилися на самостійні навчальні заклади, позбавлені організаційної єдності, виявився неприйнятним. Тому укладачі статуту 1804 р. орієнтувалися на усталену на той час структуру німецьких протестантських університетів, які поєднували в собі риси державних установ із корпоративною самостійністю. До того ж, німецькі університети на межі ХVІІІ–ХІХ ст. досягли вершини своєї наукової та навчальної діяльності, чим і був зумовлений вибір останніх як зразка для наслідування.

Проте, як показують результати проведеного дослідження, досвід побудови організаційної структури західноєвропейських університетів не був механічно перенесений на російський ґрунт. Запозичивши з Німеччини

корпоративно-автономний устрій університетів, що ґрунтувався на виборності та колегіальності зверху донизу, діячі університетської реформи 1804 р. прагнули вибудувати власну модель університетської корпорації, яка б узгоджувалася із чинною в межах Російської імперії самодержавно-бюрократичною системою.

У першій чверті XIX ст. вітчизняні університети, в тому числі відкритий 1805 р. на території підросійської України – Харківський, що увібрвав кращі досягнення тогочасної просвітницької думки на Заході, працювали за статутом 1804 р. Статут передбачав єдину для всіх університетів імперії організаційно-управлінську структуру, яка включала в себе поділ останніх на чотири відділення або факультети: 1) моральних і політичних наук; 2) словесних наук; 3) фізичних і математичних; 4) лікарських і медичних. Вищим органом управління проголошувалася вчена рада університету, нижчим – рада факультету. Зокрема, у главі 60 статуту зазначалося: “Факультети мають свої приватні засідання під головуванням ректора або декана” [8, с. 245].

Згідно зі статутом 1804 р. планові засідання факультетської ради мали скликатися щомісяця, а позачергові – за необхідності (“когда часто нужна требует”). Склад факультетської ради формувався із професорів та ад’юнктів. Посада декана була виборною, проте потребувала затвердження міністром. Главою 72 статуту передбачалася й посада секретаря факультетської ради, на яку обиралися ад’юнкти на дворічний термін шляхом балотування. Кандидатура обраного секретаря, на відміну від декана, вимагала затвердження попечителем [8].

До компетенції факультетської ради належали: щорічне укладання порядку вивчення наук на факультеті з розподілом годин; організація іспитів на здобуття наукових ступенів (дійсний студент, кандидат, магістр, доктор); проведення процедури захисту дисертацій та присвоєння здобувачам наукового ступеня; обговорення змісту публічних промов, підготовлених окремими членами факультету для виголошення на святкових актах; розгляд наукових праць членів факультету та порушення клопотань перед ученою радою університету про їх друк за рахунок університетських коштів; аналіз наукових розвідок студентів, що надійшли до факультету з огляду на визначену заздалегідь тематику й умови конкурсу; визначення тематики наукових досліджень, що пропонувалися викладачам для вирішення за певну винагороду; установлення бажаного розміру асигнувань, необхідних для розвитку навчально-допоміжних установ; обговорення пропозицій, що надійшли від ректора або декана [8, с. 246].

Підкреслимо, що всі рішення факультетської ради вимагали затвердження з боку вченої ради університету – вищої інстанції з розгляду всіх університетських справ. Остання набувала права скасувати факультетську ухвалу, внести певні зміни чи затвердити її в повному обсязі. Така підзвітність і підконтрольність факультетських рад загальноуніверситетському колегіальному органу дала підстави Д. Багалію [1] зробити висновок, що діяльність факультетських колегій у період дії статуту 1804 р. була доволі

“скромною” порівняно з діяльністю вченої ради університету. Вона стосувалася переважно справ факультетського викладання і суто наукових питань. Утім, навіть ці питання в більш повному обсязі підлягали обговоренню та вирішенню на засіданнях вченої ради університету.

Але названі чинники не зменшували тієї величезної користі, яку приносили факультети справі науки і викладання. По-перше, більшість питань навчального і наукового характеру, які ставали предметом обговорення вченої ради й правління університету, зароджувалися саме на засіданнях факультетських колегій; по-друге, у полі зору останніх постійно перебували питання облаштування закладів освіти початкової й середньої ланки, що сприяло реалізації просвітницької функції університету; по-третє, в засіданнях факультетських рад знаходила застосування своїм силам і група викладачів, які не брали участі в засіданнях університетської ради, зокрема ад'юнкти. Для останніх участь у роботі факультетських колегій слугувала міцною підготовчою школою для майбутньої роботи в ученій раді університету, училищному комітеті, правлінні тощо [1, с. 356].

Як відомо, декабристський рух (1825 р.), Липнева революція у Франції (1830 р.) та польське повстання (1830–1831 рр.) викликали в Російській імперії певне суспільне пожвавлення. Уряд розумів, що необхідна певна національна ідея, яка здатна була б протистояти “шкідливому” впливу Заходу та привернути на бік правлячих кіл суспільство.

Провідником нової ідеологічної бази став С. Уваров, призначений 1833 р. на посаду міністра народної освіти. Думки щодо керівних ідей свого відомства він розвинув у всепідданійшій доповіді царю в листопаді 1833 р. “Запозичення європейського досвіду, – зазначав він, – неминуче, без цього Росія не зможе обійтися й освіта сама по собі не є злом. Усе залежить від її змісту. Але для того, щоб європейські ідеї не викликали небезпечних смут, щоб освіта виконувала охоронювальну службу, вона має будуватися на пропаганді істинно російських цінностей, виражених у формулі “Православ'я, Самодержавство, Народність” [6, с. 228].

Намагання С. Уварова надати освіті національного характеру та зробити викладання політично безпечним зумовили зміну структури університетів. Вони стали функціонувати у складі філософського, юридичного та медичного факультетів. При цьому філософський факультет складався із двох відділень: історії філософії та фізико-математичного. Нововведення полягало в тому, що на цих відділеннях відкривалися кафедри російської історії й літератури, слов'янських мов, філософії, політекономії та статистики. Більше ніж половина кафедр юридичного факультету займалися вивченням російського законодавства. Кафедра богослів'я, церковної історії й законодавства вважалася позафакультетською, а її курси стали обов'язковими для всіх православних студентів [6, с. 234].

Названі нововведення вперше були апробовані під час відкриття університету Св. Володимира в Києві (1834 р.) і знайшли втілення в чинному для нього статуті 1833 р.

Як відомо, схвалений 1835 р. Загальний Статут Імператорських Російських університетів суттєво обмежив делеговану на початку XIX ст. університетську автономію, вилучивши з компетенції професорських колегій справи фінансово-господарського, судово-поліцейського й просвітницького характеру. Однак, незважаючи на зростання влади попечителів навчальних округів у вирішенні університетських питань, справи навчального й наукового характеру залишилися в підпорядкуванні колегіальних органів – ученої ради університету та ради факультету. Натомість, суттєвих змін зазнав особовий склад факультетських рад. Відтепер у їх члени обиралися лише ординарні й екстраординарні професори, які набували права вносити для розгляду на засідання ради факультету пропозиції з навчальних і наукових питань у письмовій формі (глава 17).

Як і раніше факультети очолювали декани. Проте їх стали обирати радою факультету вже на чотирирічний термін із ординарних професорів із подальшим затвердженням міністра (глава 68). Під час хвороби чи відсутності декана його місце посідав старший за віком член факультетської ради. Обов'язки секретаря ради покладали на одного з ад'юнктів [4].

Зауважимо, що окремих статут для університету Св. Володимира (1842 р.) суттєво не вплинув на діяльність факультетських рад. У ст. 18 вищезазначеного статуту наголошувалося, що порядок факультетських засідань і коло їх повноважень ідентичні тим, що викладені у ст. 17–23 Загального Статуту Імператорських Російських університетів 1835 р. Проте статут 1842 р. звільняв філософський факультет університету Св. Володимира від обов'язку проводити випробування кандидатів на вчительські посади, а кожному факультету надавав право порушувати клопотання в установленому порядку через попечителя про доручення ад'юнктам викладання окремих предметів або частин будь-якої науки для більш детального їх вивчення.

Однак взаємний компроміс між керівним режимом і колегіальним самоврядуванням, який було закладено в положеннях статуту 1835 р., тривав порівняно недовго. Охоронювальні тенденції у вітчизняній системі вищої освіти ще більше посилювалися наприкінці 40-х рр. XIX ст. під впливом подій 1848 р. у Європі. Уже восени 1849 р. імператор затвердив “Інструкцію ректорам університетів і деканам факультетів”, що передбачала посилення нагляду за духом і напрямом викладання. Услід за нею Микола I схвалив секретну постанову ректорам і деканам гуманітарних факультетів, у якій особливу увагу приписувалося звертати на викладання державного права, політичної економії, науки про фінанси й “усіх узагалі історичних наук”. Від професорів стали вимагати надання деканам від початку навчального року програм своїх курсів і текстів лекцій для затвердження. Після цього останні мали спрямовуватися до бібліотеки як обов'язкові примірники для вивчення студентами. До того ж, декани здобули право звіряти з ними конспекти студентів [6, с. 235].

За таких умов факультетські ради виявилися фактично відстороненими від вирішення навчальних і наукових питань, а важелі керівництва факультетськими справами перейшли до деканів.

Висновки. Таким чином, проведений науковий пошук дає підстави стверджувати, що у вітчизняній вищій школі, становлення якої відбувалося в умовах роздробленості українських земель, функціонування факультетських колегіальних органів мало певні розбіжності. Так, Києво-Могилянська академія не передбачала поділу на факультети, а отже, включала можливість діяльності факультетських рад. В Австрійській імперії виокремлення в університетській структурі окремої професорської колегії (“трона”, “збору”), на яку покладалося здійснення загального керівництва факультетом, припадає на період реорганізації Львівського університету (1873 р.). У підросійській Україні діяльність факультетських рад як структурних підрозділів вітчизняних університетів була зумовлена університетським статутом 1804 р. Факультетська рада виступала вищою ланкою з розгляду навчальних і наукових справ на факультеті та перебувала в безпосередньому підпорядкуванні вченій раді університету. Набуття чинності статуту 1835 р. суттєво не вплинуло на порядок роботи й коло повноважень факультетських колегій вітчизняних університетів. Проте посилення урядового впливу й охоронювальних тенденцій у 40–50-ті рр. ХІХ ст. призвели до фактичного відсторонення факультетських рад від вирішення навчальних і наукових питань, зосередивши важелі впливу в руках ректора й деканів.

Список використаної літератури

1. Багалій Д.І. Вибрані праці : в 6 т. / Д.І. Багалій. – Х. : Вид-во НУА, 2004. – Т. 3. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). – Ч. 1 (1802–1815 гг.). – 1151 с.
2. Зеленська Л.Д. Учена рада університету: історія, теорія, досвід : монографія / Л.Д. Зеленська ; Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. – Х. : ХНАДУ, 2011. – 480 с.
3. Курляк І.Є. Класична освіта на західноукраїнських землях (ХІХ – перша половина ХХ століття): Історико-педагогічний аспект / І.Є. Курляк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. – 328 с.
4. Общий Устав Императорских Российских университетов 1835 г. – Х. : Тип. ун-та, 1837. – 50 с.
5. Петров Ф.А. Российские университеты в первой половине ХІХ века: Формирование системы университетского образования / Ф.А. Петров ; Гос. ист. музей. – М. : Гос. изд. музей, 1998. – Кн. 1. Зарождение системы университетского образования в России. – 471 с.
6. Прокопенко Л.Л. Генеза та розвиток державної освітньої політики в Україні (ІХ – початок ХХ ст.) : монографія / Л.Л. Прокопенко. – Дн. : ДРІДУ НАДУ, 2008. – 488 с.
7. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с.
8. Устав Императорского Харьковского университета 1804 г. // Периодические сочинения об успехах народного просвещения. – 1805. – № 10. – С. 225–285.
9. Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія / З.І. Хижняк. – К. : Вища шк., 1988. – 268 с.

Разуменко Т.О. Факультетские коллегиальные органы в структуре отечественных университетов (XVII – первая половина XIX вв.)

Стаття посвящена проблеме становления и развития факультетских коллегиальных органов в организационно-управленческой структуре отечественных универси-

тетов периода XVII – первой половины XIX в., определены их состав, полномочия, направления деятельности.

Ключевые слова: отечественные университеты, факультеты, коллегиальные органы.

Razumenko T. Faculty collegial bodies within the structure of national universities (XVII – first half XIX centuries)

The article is devoted to the problem of the formation and development of the faculty collective bodies in home universities organizational and administrative structure in the period of the XVII th. – the first half of the XIX th. century. Their staff, powers and the directions of activity are defined.

Key words: home universities, faculties, collective bodies.